

2416:4

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Lappland
Lycksele an

Neuman, Margit 1929.
Svar på ULMA:s frågor. 16 om
Brödet och dess tillredning.

28 H. 4E

2416:4

McC. Finn. Anst. för språk och folkminnen - 71
94.050

Landsmålsarkivets Frågelista 16

1
Lappland
Lycksele s.n
Knäfteus by

Brödet och dess tillredning.

1 Inledande frågor om bakning

Ordet bäka användes endast om tillredandet om bröd. Man talar även om att bäka mürteglar (slå tegel) (Om kol säger man: köpa ha kläbas at.)

När ordet baka användes om brödbakning åsyftar det hela proceduren.

bäknings, subst. f.

bäknings (bakningsarbete)

bäka, m. (bakst)

Man bakade höst och vår.

Bakdagarna beräknades efter antalet personer i gården. Ett hus med 8 personer

Frågl. 16

LPL

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
Margit Neuman, 1929. LYCKSELE

Landsm. Upps. 2416:4
M. Neuman, 1929. LYCKSELE

måtte ha ung. 5 dagar på hösten och 3 på våren för bakning. Två duktiga bagerkor kunde baka omkr. 700 bröd² per dag (tunnbröd). båkara (bagerkor).

Vid bakning hjälpte karlarna endast till med att bära in och rüst (hugga och såga) ven (veden) samt hjälpa till med att reda degen (stöp). Unga pojkar kommo för nöjes skull och hjälpte på båkara. Då brukade de sopa brödet och även hjälpa till med vikinngen. Det hände, att bagerkorna tingades till andra byar för att hjälpa grannarna där med bakning.

Bröd

Bröd gick under benämningen gislåna. bröföa = dagligt bröd
"fort ve ha bröföa, do ar ce inen no".

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
Margit Neuman, 1929. LYCKSELE
LPL.

Frgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
M. Neuman, 1929. LYCKSELE

(fröst vi ha värt dagliga bröd, då är det ingen nöd).

"bröd a halvva fjä"

"no välf-a ra om sövha, bara an ha bröd."

(nog bli det någon råd med solet, om man har bröd).

möggh bröd, tork t₂ sa bröd (tortugga bröd).

an bröbit, an brösiner (en smula bröd).

bröknäl (en hoptorkad brödbit).

nj**baka**-bröd (nybakat bröd), fjärk-bröd.

bröd som ännu är mjukt: rögbröd

bröd ha störrpipasa (brödet har blivit störrpipat)

bröd a sa kladdet (kladdigt).

blinbröd (bröd, som blivit gräddat utan att fröst vara naggat el. rallerat).

bröd a sa mof (brödet är så mof).

bröd ha rana-ör (brödet har mjuknat).

mögghit e-bröd (mögghit) at man ej.

phörpa po. bula (det yttre av mjukt bröd). bröd a fjwéläpet (har

skrynklad sig vid gräddningen). Vanligt mjukt vetebröd kallades bäla el. vätbäla. Mjukt rågbröd: röglimpa.

Bakugnen och bakredskapen.

Man hade särskild bakstuga (bryggan, bryggst^un). Sommartid flyttade man med hela hushållet och bodde i bagarstugan. På somliga ställen var bakugnen byggd så att den stack ut genom väggen. Det skjul, som byggdes över det yttre partiet av ugnen, kallades örnst^una. Bakugnen var uppförd av tegel och stenar (mått och tillförlitlig ritning bitr^ogs senare). Bakugnens botten (h^äla) var gjord av tegelsten. Den var alltid jämn, och veden lades runt om intill sidorna. Bakugnens valv kallades

ömsstina. Stenarna i valvet vilade mot ett bågformigt järn (örzj~~em~~ana). Roken från baken gick ut i skorstenen genom ett litet hål över j~~em~~ana.

Ugnsoppningen stängdes med en lucka av trä eller plåt (örzstäpa). Nedanför baken var en spiselhåll av vanlig öperspistyp, där man under sommaren kunde elda och laga mat. Det fanns även bakugnar med en håll, som fortsatte i jämnhöjd med bakugnens botten. En dylik bakugn var kombinerad med öpe-spis, som låg vid långsidan.

Man eldade upp baken med björkved, och för fortsatt eldning använde man ved av gran. Vid tändningen lade man ett två

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
Margit Neuman. 1929. LYCKSELE

LPL.

Frgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
M. Neuman. 1929. LYCKSELE

trä mitt inne i ugnen och staplade
 upp veden mot detta. Om elden brann
 med potande låga kallades detta:
 brun svätsuga. Därmed menas de
 potiga bränderna. De lögabrinn över
 önsjemanen (lågorna slå ut över ugn-
 öppningen). För att avhjälpa detta,
 makade man in bränderna el. kas-
 tade in aska och vatten. Med brän-
 stäkan slog man pönder kolen för
 att täcka botten därmed vid för
 svag värme, och med den makade
 man undan bränderna (Den ut-
 gjordes endast av en bastant kapp).
 De önskärin råka an ut köpa
 (med ugnskaran makade man ut kolen)
 Den bestod av ett långt träskäp
 med ett tvåjärn ytterst. Bakrynen

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
 Margit Neuman. 1929. LYCKSELE

LPL.

Frgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
 M. Neuman. 1929. LYCKSELE

sopades med en gränrustäl eller med
 en kvast fastbunden ytterst på brän-
 stäkan. För att prova temperaturen
 i bakugnen fläktade man med
 handen 20 gånger fram och tillbaka
 inom jernan. Värmen var lagom
 stark, om inte handen brändes på
 denna tid. För grådning av bula
 provade man med ett halvstrå:
 Om detta blev ljusbunt men ej brän-
 des, var värmen bra. För att ned-
 bringa för stark hetta raka man
 ut kol och bränder eller lät ugnen
 stå öppen och svalna (lätta hetan
 shög-sä). Var bakhällen för het,
 kastade man in pådor för att
 ej brödet skulle svänas (svenas). ha
 a övahet el. ünärhet (det är öv-

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
 Margit Neuman. 1929. LYCKSELE
 LPL.

Frgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
 M. Neuman. 1929. LYCKSELE

el. undervärme). lag på häla = att elda en liten brasa på hällen, om den under bakningen blivit för sval. Till denna brasa lag man små vedträn. (små-spulka-träa). Sticker, som läggas i ugn^söppningen för att man vid gräddning skall kunna se in i ugnen, kallades lystikan. lag på häla na spiluna (lägga på hällen likt små-ved). De som själva paknade bakstuga fingo baka hot någon granne.

De väffeljärn, man använde hade långa skaft för att kunna skötas över elden. Själva järnen voro rektangulära med tre avbalkningar på tvåen inuti. phipparna såg ut som en vanlig plättjärna av gjutjärn, men varje form var

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
Margit Neuman. 1929. LYCKSELE

LPL.

Fgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
M. Neuman. 1929. LYCKSELE

djupa och kupig. Den kallades även münk-
pära. rājēna såg ut som ett väffel-
järn, men med annat mönster på
botten. phät-pän (pannkakslagg).

Man hade ett särskilt bak-
bord, som alltid stod i bakstugan.
Bordskivan, som var stor och tung,
låg på en ställning av två par kors-
lagda bjälkar, hopfogade med en stäng.
(x-x). Några små flyttbara bord
för bakning hade man ej, men för
mindre bül-bak använde man sig
av bākūpāja.

stöp-trög (stöpp-).

Man rörde om degen med
stöpspojva. Då degen skulle jäsa,
breddes den över med påckar (tün-säka)
Mojölet förvarades i bagarstugan

i stora mjö~~l~~tinan (høga trä~~l~~åsar).

För länge sedan använde man
 sk~~l~~et-k~~l~~åvan, som saknade utskärning-
 ar. Senare använde man mest
 brö~~l~~-k~~l~~åvan, som har tvärsändes runt
 omkring. Och ännu senare tillkom
 k~~l~~ä~~l~~k~~l~~åvan, som har små trubbiga
 upphøjningar. För att uttaga hål
 på kakor använde man avsågade
 kohorn.

Man förde in tunnbrödet
 i ugnen med hjälp av en stor lång-
 skaftad brödspade (b~~l~~k~~l~~u-fj~~l~~ä~~l~~ha). Den
 var rund och något större än brödet
 och var oerhört tunn och lätt. För
 att kasta ö~~l~~ver brödet på b~~l~~k~~l~~u-fj~~l~~ä~~l~~ha
 använde man sig av b~~l~~k~~l~~u-s~~l~~py~~l~~ärka,
 en lång tunn träspade med kort

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
 Margit Neuman, 1929. LYCKSELE
 LPL.

Frgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
 M. Neuman, 1929. LYCKSELE

skafft (Nägelisten fig. 10). Det förekom även, att
brödet rullades över en kavel och där
ifrån flyttades över på bäküffjåha. Men
även då måste man vid bakningen
använda sig av bäküspjåhkan för
att lägga på brödet och skjuta det
över bordet från kävhan till någon
(från den som kavelade brödet till den som naggade
det). För att skjuta brödet sedan det kom-
mit i ugnen och för att taga ut det
därifrån hade man en lång och smal
spade: grädspån. För bakning av fjök-
käkün (uppjåsta kakor av rågnjöl) hade
man en mindre fjåk, lit-fjåha el.
käküffjåha. Sådana kakor fingo jäsa
på sackar utlagda på bord eller golv.
En fjåderagg använde man
att nagga brödet med. Man höll

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
Margit Neuman, 1929. LYCKSELE

LPL

Figl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
M. Neuman, 1929. LYCKSELE

dåvid en nagg i vardera handen och
naggade mycket hastigt varannan gång
med varje hand.

käkuståpan bestod av en rund trä-
skiva vid vilken glesa pinnar av järn
eller trä voro fästade. På övre kanten
fanns ett kort träskaff. (nägot liknande
fig. 12, fågelstau). Den användes uteslutande
vid fjök-käku-bakning. Vid
jästbåa (gättabud) bjöd man på käma-
kåkin, som var randad och utad
med mäsingskåman (mässingkam).

Borden rengjordes från fastklibbad
deg med en glasbit.

Varav bereddades bröd?

Man bakade bröd av korn och
råg, rögrbrö, kånbrö. Den såd
man vid torkning lade undan

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
Margit Neuman, 1929. LYCKSELE
LPL.

Frgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
M. Neuman, 1929. LYCKSELE

för bakning kallades bröva. Vetemjöl kom ej i bruk förrän rätt sent. Man köpte vid storhelgerna skorper och vätbula hos bagaren i Lyckeke (bägarböva) och det var enastående festligt, när dessa godsaker serverades. Mjukt rågbröd bakades också endast vid större högtider, såsom jul och påsk, och det ansågs som en stor läckerhet. Råg kunde man ändå få från egen mark. Till vardagsbröd tog man den sämsta säden. För finare bröd tog man den bästa. Det sämre brödet bakades av rågn och kallades rågn-bröd. Om säden blandades i, kallades brödet rågn-bröd. Kom aqua med hetta det rågn-bröd. Skred-käkin bakades av skredrogmjöl (skatt rågmjöl). finsikte

(finsiktat mjöl). De vid riktningen fränskilda delarna kallades sådor (sådan). Dessa användes under goda år till kreatursföda.

Kryddor som man hade till bakning var: salt, kum^uru^z, fär^zke^zka och äms. För att dryga ut mjölet tog man potatis och i svåra år is-landslav och bark.

Deg och jäsnig.

d^eg^ut = degigt.

ha d^ega fäst-sa = det klibbar fast.
 en bül & d^eg^u iⁿe = en bulla är degig.
 e d^eg^unn = ett brödamne.

Självjäst rågmjölsdeg äts ibland rå på vanligt bröd. st^ep = pätta degen. Detta gjordes dagen före baket. Man stöpte i st^ep-

tröga. Om mjölk användes i deg-
spadet sådes degen vara mjölkstöft.
Salt tillsattes det tjumma spadet,
och jäst lades i medan degen ännu
var ganska tunn. Den färdigberedd
degen kallades stöpa och att arbeta
om degen att knöda. För att kunna
nedröra så mycket mjöl som fordrades
i degen måste man använda
stöp-spöpa. degen æ pötrü o fjikerü=
degen är för litet arbetad. stöpa stögn=
mjölet sväller. stöpa sötn = stöpan blir
tunn (om konet var dåligt). degen jas.
Jäsningen ansågs god om ovans på
stöpan bildades sprickor.

degen ha jäst = degen har jäst.

" æ öpise = " är oppjäst.

" æ pürise = " är purjäst

degen a tönjir = degen är dåligt jäst.

Kornbröd bakades osyrat.

Rågbröd och vetebröd däremot var syrat.

De gen fick ibland stå och dötn, innan jästen lades i. Den skulle då vara stöpt på mycket heft vatten och stå varmt till.

Om man från ett föregående bak vill bevara jäsamne, lämna de man kvar något deg fastklubbat på stöptråget (an kyäda fast na deg po stöptrogskäntu.) Eller också gjorde man en degboll, jästkakun, som torkades. För att frisk-öp jästn tog man dockrat gumt vatten och lade den torra degen däri. Jäst fick man av bottensatten vid beredning av dricka. Man brukade blanda

hunnle (hörnfa) i jästen.

Bröddämnets behandling före
gräddningen.

bäka ut degen = göra den
färdiga degen rin raka.

Vid bak av tunnbröd hjälptes
två personer åt. Den ena av bagerstör-
na naggade brödet, och den andra
kavlade det. (någon drälan och kärlan)
Om man hade bråttom brukade nå-
gon gammal qubbe eller qumma
sköta om brödet i ugnen, och någon
annan kunde ta del brämma (mätta
till bröddämnena). Men detta var mera un-
dantagsfall. bäka ut degen = kavla och
nagga bröden. gnög o krap ut brämma
(forma bröddämnena). knödan = den
deg, man för varje gång tog upp ur

stópan och lade på bordet. Den knå-
lades med händerna och formades
till en avlång rulle, som lades undan
till ena kortsidan av bordet. Degämnen
tog man ut med en glasbit och
annars med handen eller en gam-
mal bordkniv. (ta del brömmen).

Först rullade man degbiten has-
tigt med ena handen, så att den
rundade sig. Så fortsatte man att
gnäg brömmen med båda händerna.
Därevid bildades en liten topp oöfver
som man nöp bort. Så klappade
man med ena handen på degklotet
och snurrade det runt med hjälp
av andra handen. När detta var gjort,
strödde man mjöl över den nu all-
deles cirkelrunda kakan och bröjde

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
Margit Neuman. 1929. LYCKSELE

LPL.

Frgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
M. Neuman. 1929. LYCKSELE

kavla den. Man kavlade åt alla
 händer för att kakan skulle bli rund.
 Emellanåt stack man spjåkka inun-
 der kakan och förde den åt sidan
 för att kunna mjöla brödet (mjöla). När
 brödet var riktigt tunt fördes det med
 en hårt tag med spjåkka över från
 kavlarer till naggaren. Bagerkorna
 stodo på var sin ^{lära} sida om brödet
 och vid motsatta kortsidor, så att
 de ej skulle hindra varandra vid
 arbetet. De stodo så, att naggaren
 hade plats framför bakugnen och
 kavlarer till höger bakom mot-
 satta långsidan av brödet. För
 tunnbrödet hade man brötkävar och
 för ~~kä~~kän ~~kä~~kävar. Sedan
 tunnbrödet kavlabs, tog någon det

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
Margit Neuman, 1929. LYCKSELE

LPL

Frgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4

M. Neuman, 1929. LYCKSELE

och naggade det först på bordet. Därefter kastades brödet över på fjärra, och därvid kom undersidan upp. Brödet naggades och rullades (detta först i samma tid) samt sköts in i ugnen. råbra består av en tvänne, som löper fritt inom en träram och är försedd med taggar av järn eller trä. käkun bakades av jäst, rågnjölksblandad deg. Vid bakning av käkun hade kavlaran att utföra samma arbete, endast göra den något tjockare än bröd. Men i stället för naggar använde någon (råbran) kaka-kävan (el. kākivåbra). Den liknar brödkävan i storlek, men har små upphöjningar (små trubbiga utskärningar) i stället för nålar. Det hände även, att man efteråt drog några gånger

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
Margit Neuman, 1929. LYCKSELE

LPL.

Frgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
M. Neuman, 1929. LYCKSELE

över käkun med rälra (fig. 13 Frägelsten, rullnagg). Den som vid karlingen fick fula kanter på brödet kallades slärv-käuhar. Ju bättre mjölet var, desto tunnare kunde man göra brödet. Det mjöl, som användes vid utbakningen kallades bäkumjöha. Därtill använde man gärna någon grovare mjölsort, f. ex. grovmalet kornmjöl. Den, som sparade på utbakningsmjölet ansågs bliva snål med sin man. Det bröd, som hon bakade, kallades bhälbrö.
 äg- och rät-sia på bröd.

Länge sedan gjorde man käkun mindre och ganska tjock samt tog hål på den i mitten med ett korn. Sådana kakor torrades på stänger i taket. Då kallade man den tenare

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
 Margit Neuman, 1929. LYCKSELE
 LPL.

Frgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
 M. Neuman, 1929. LYCKSELE

sorten käku för käku-bröd. Än flytta
brödet från brödet till fjärra hette
än kast på fjärra.

För att degen i stöpträget ej
skulle kallna, bäddades den ned i
sängarna. Man täckte då över degen
väl med säckar, lade sedan två käppar
tvärs över träget och packade kläder över
fjök-käkun bakades av rågnjolsdeg,
som fått sötna. Den formades till
små runda kakor, som fingo vara
nått tjocka. Dessa lades på säckar
att jäsa. Om det var kallt i rummet,
bäddades de ned i sängar och täcktes
över med fällor. Före gräddningen
naggade man fjök-käkun med
bil-stäpan.

Innan man sköt in brödet

i bakugnen, sopade man av brödet med en h^un^rö^mp (brö^sö^pan).

Jök-kä^kin (el. det-) tvättade man med sirapsvatten. Ibland bestökos dess med smör (smörk^hit^u). Det kallades att smö^re.

Gräddningen.

När köⁿ-brö^d (tⁱm-brö^d) kommit in i ugnen och det börjar ryka av innersta kanten, rycker man med hjälp av grä^dspöⁿ ut det på spiselhällen, där man vänder det och åter sticker in det i ugnen. När även den andra kanten blivit svagt brun, toges brödet ut och lägges på golvet, där ett halmlager bre^tts ut.

När bakningen för dagen var slut, brä^ckte man brödet. Det stoppades

då in i bakugnen (tre och tre åt gången)
 helt kort och mjuknade på att det
 kunde vikas. Man vek brödet
 8-dubbelt i 4 brödfjädera. Bränt
 mjöl, som fanns på den gräddade
 kakor kallades mjölp^{gub} eller mjölv^{gub}svinan.
 Dyligt bröd: fisabrö. De tjockare
 brödsorterna satte man in med
 hjälp av endast spjälka eller med
 kätu-fjädera. För att prova om brödet var
 färdiggräddat stack man en vispkniv
 genom det. brö höj-sa = bröd jäser
 upp. bhä-khida = bröd, som sjunkit
 ihop i ugnen. Jwänggrada brö = hastigt
 gräddat bröd. kälgrada-brö = bröd, som
 gräddats i fukall ugn (bhä-brö). brö
 ha bhä-rana (år dåligt gräddat, ha en
 blå rand). stäbrö o knalbrö (användes

om både mjukt och tontbrö). ^{som källor} bröskrotläsa-
chöp (skrynklade sig vid bakning).

Smölgjör = man bredde smör på det ännu
mjuka tunnbrödet och rullade ihop detta
till en rulle. Få personer som hälsade
på i bagartugan, gav man ett bröd.
Detta gräddades något mindre länge, så
det var mjukt. Åt barn gjordes man
små smakbröd, små bröa.

Det nygräddade brödet sopades
med en fjäderving el. dyl. (ibland en
gauristvage). Endast könsbrö (tunnbrö)
veks i fyra delar (blev 8-delat). På en
dag kunde 600-700 bröd bakas. I taket
hade man långa brödhävar, där kakkin
(den tjockare sorten) sattes upp på att torka.
Annars förvarades bröd i brötinor (stor-
ra trälådor). Mjukt bröd hade man

i träbyttor i källaren, nedstoppat i korn
eller i spannan.

Bröd tillsatt med potatis kallades
pärünbröd.

Högtidsbröd.

Vid högtiden och hälgar
bakade man ibland kringlan och
töfan. Dessa senare gjordes av smör-
deg (vetemjöl.) och formades som
halvmanar. Kringlorna var stora
och tillsatta med saffran. Fjök-käkün
och halv-fjök-käkün (el. knivkakün)
bakades också endast vid högtider.
På jultkväll fick var och en sin jul-
höz. Det var en fjök julbulla (fjök-käkün)
och en smörgås, som var trind och
som på mitten hade ett tilltryckt
hål med en smörbott i.

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4 29
Margit Neuman, 1929. LYCKSELE 6

LPL.

Fgl. 16

Landsm. Upps. 2416:4
M. Neuman, 1929. LYCKSELE

Blodbröd bakades på tjöckt som
kåk~~u~~m. Det torkades på hyllor i taket.

Folketro och sägner.

Om en vedbrand rullat över
brödet, kommer en svartsjuk person in.

För samma sak kan man få höra
att någon dött eller också var en
bänstint e fåkta. Då brödet går
pönder kommer en ond varelse. Om
brödet faller under bordet kommer
en små~~r~~-råkar.

Träleks~~-~~krådan gjorde man av
ett utkavlat degstycke. Detta delade
man av med ett lätt slag av pyjåkka,
men ej på hårt, att det gick isär. Den
ena delen fick pojken's namn, den andra
flickans. Brödet stackes in i ugnen.

Om båda sidorna jäste upp lika, var
kärleken ömsesidig, men föll pojkens
del: kakar ned, var flickans kärlek
obesvarenad o.s.v.

Medd. Klara Nilsson (omkr. 70år)
Född i Knäppen, Lycksele s.n.

Landsmålsarkivet Uppsala 2416:4
Margit Neuman. 1929. LYCKSELE
LPL.

Fgl. 16.

Landsm. Upps. 2416:4
M. Neuman. 1929. LYCKSELE